

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/41/63-69>

Pərvanə Məmmədova
Gəncə Dövlət Universiteti
dissertant
mammedovaparvane@gmail.com

Türk dünyası və Azərbaycan diasporu

Xülasə

Müstəqillik illərində ciddi inkişaf yolu keçən Azərbaycan diasporunun qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də digər xalqların diaspor təşkilatları ilə əlaqələr qurmaq, birgə əməkdaşlıq nəticəsində fəaliyyət göstərdiyi ölkələrdə öz mövqelərini möhkəmləndirmək idi. Bu sırada Azərbaycan diasporunun türkdilli respublikaların diaspor təşkilatları ilə əməkdaşlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Xüsusilə Azərbaycan diasporu türk diasporu ilə əlaqələrə üstünlük verir, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq inkişaf etdirilirdi. Azərbaycan diasporunun türk diasporu, eləcə də türkdilli ölkələrin diaspor təşkilatları ilə əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin zamanında daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verdi. 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan ümummilli lider xarici siyasət sahəsində dünya dövlətləri ilə əməkdaşlıq sırasında türkdilli respublikalara xüsusi önəm verirdi. Heydər Əliyevin Azərbaycanın dünyaya inteqrasiyasının strateji istiqamətlərini müəyyənləşdirərkən ölkəmizin türk dünyası, türkdilli ölkələrlə münasibətinə xüsusi yer ayrılmışdı. Bu baxımdan Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin keyfiyyətə yeni məcrada qurulması prioritet önəm kəsb edirdi.

Ümummilli liderin hakimiyyəti illərində təkcə Türkiyə deyil, eləcə də digər türkdilli respublikalarla Azərbaycan arasında ikitərəfli əlaqələr inkişaf etdirildi, yüksək səviyyəli dövlətlərarası münasibətlər quruldu. Heydər Əliyevin ayrı-ayrı türkdilli respublikalara səfəri zamanı həmin ölkələrdəki soydaşlarımızla görüşməsi bu respublikalardakı Azərbaycan diasporunun inkişaf etməsinə, orada yaşayan azərbaycanlıların mövqelərinin möhkəmlənməsinə şərait yaradırdı.

***Açar sözlər:** türk xalqları, Azərbaycan-Türk dövlətlərinin münasibətləri, diaspora, Azərbaycan diasporu*

Parvana Mammadova
Ganja State University
dissertation student
mammedovaparvane@gmail.com

Turkish World and Azerbaijan Diaspor

Abstract

One of the main tasks facing the Azerbaijani diaspora, which underwent serious development during the years of independence, was to establish relations with the diaspora organizations of other nations and strengthen their positions in the countries where they operate as a result of joint cooperation. At the same time, the cooperation of the Azerbaijani diaspora with the diaspora organizations of Turkic-speaking republics was of great importance. In particular, the Azerbaijani diaspora preferred relations with the Turkish diaspora, mutually beneficial cooperation was being developed. The development of the relations of the Azerbaijani diaspora with the Turkish diaspora, as well as the diaspora organizations of Turkic-speaking countries, became more prominent during the time of national leader Heydar Aliyev. The national leader, who returned to power in 1993 at the insistence of the people, gave special importance to the Turkic-speaking republics in the field of foreign policy cooperation with the countries of the world. When Heydar Aliyev defined the strategic directions of Azerbaijan's integration into the world, a special place was reserved for our country's relationship with the Turkic world and Turkic-speaking countries. From this point of

view, the establishment of Azerbaijan-Turkey relations in a qualitatively new channel was of priority importance.

During the reign of the national leader, bilateral relations were developed not only between Turkey, but also between other Turkic-speaking republics and Azerbaijan, and high-level interstate relations were established. Heydar Aliyev's meeting with our compatriots in those countries during his visit to individual Turkic-speaking republics created conditions for the development of the Azerbaijani diaspora in these republics and the strengthening of the positions of the Azerbaijanis living there.

Keywords: *Turkic peoples, Azerbaijan-Turkish relations, diaspora, Azerbaijani diaspora*

Giriş

Xarici siyasətin düzgün müəyyənləşdirilməsi Azərbaycan üçün həm ötən dövrlərdə, həm də indi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, ölkəmiz öz milli maraqlarını, regionda aparıcı dövlət statusunu qorumaqla yanaşı, Qərb, islam ölkələri, türk dünyası və Müstəqil Dövlətlər Birliyinin siyasi iqtisadi-mədəni məkanları ilə qarşılıqlı faydalı münasibətlər qurur, beynəlxalq əməkdaşlığı və bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq əlaqələrini genişləndirir (Ekspress, 2018, s. 10).

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi dövrdən etibarən, Azərbaycan dövləti Avropa və Amerika qitəsindəki dövlətlərlə əməkdaşlığa önəm verməklə yanaşı, türkdilli ölkələrlə dostluq münasibətini qoruyub saxlanılmasını diqqət mərkəzində saxlamışdı.

XX əsrdən etibarən türkçülük ideyalarının meydana çıxması türk xalqlarının tarixində yeni bir mərhələnin əsasını qoymuşdur. Ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq Osmanlı İmperiyasında vüsət alan, daha sonra Azərbaycana və Mərkəzi Asiyaya yayılan türkçülük hərəkatı türklərin yenidən dünyanın siyasi səhnəsinə çıxmalarına imkan yaratmışdır.

Tədqiqat

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra Türkiyə ilə əlaqələr xeyli dərəcədə zəifləsə də, mədəni, iqtisadi və humanitar sahədə əlaqələr qismən də olsa qorunub saxlanılmışdır. 1969-cu ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra bütün digər sahələrdə olduğu kimi xarici əlaqələr sahəsində də, Azərbaycan ciddi nailiyyətlərə imza atmağa müvəffəq olmuşdur. Belə ki, 70-ci illərdə Azərbaycan Türk dünyası ilə iqtisadi, mədəni və elmi-texniki sahədə əlaqələr yarada bilmiş və onları inkişaf etdirməyə nail olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev sovet rəhbərliyinin Türk dünyası ilə bağlı siyasətinə xüsusi həssaslıqla yanaşmış, Azərbaycanın türkologiya sahəsində ən qabaqcıl mərkəzə çevrilməsinə çalışmışdır. Hakimiyyəti illərində Heydər Əliyev SSRİ ərazisindəki türk xalqlarının milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması üçün daim onlar arasında mədəni əlaqələrin inkişafına səy göstərmiş, hər bir türk xalqının sahib olduğu dəyərlərə xüsusi diqqətlə yanaşmışdır (Azərbaycan-Türkiyə: bir millət, iki dövlət vahid diaspor, 2007, s. 120).

Tarixi dostluq, qarşılıqlı etimad, səmimi münasibətlər, yüksək səviyyəli əməkdaşlıq əsasında qurulan Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri daim möhkəmlənməkdədir. Xalqlarımızın eyni soykökünə, dilə, dinə, mədəniyyətə və bir çox digər qarşılıqlı bağlara malik olması bu iki ölkəni həmişə bir-birinə doğma edib, sevincli, kədərli günlərdə də biri digərinin yanında olub. Azərbaycanın mərhum prezidenti Heydər Əliyevin "bir millət, iki dövlət" olaraq xarakterizə etdiyi Azərbaycan-Türkiyə dövlətləri arasındakı münasibətlər bu gün hər iki ölkə rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən düzgün, məqsədyönlü siyasətin məntiqi nəticəsi olaraq daha yüksək səviyyəyə çatmaqda, bir sıra sahələr üzrə isə keyfiyyətə yeni müstəviyə keçməkdədir. Azərbaycan və Türkiyə arasında əlaqələrin belə səviyyədə inkişafı təkcə bu dövlətlərin yox, həm də regionun ümumi tərəqqisinə, sabitliyin bərqərar olmasına mühüm töhfələr verir. Eyni zamanda türk dünyasının daha sıx şəkildə bir araya gəlməsini bu gün şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də Azərbaycan və Türkiyənin münasibətlərinin inkişafından keçir. Prezident İlham Əliyev bununla bağlı dəfələrlə bildirmişdir: "Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri, eyni zamanda bütün türk dünyası üçün də mühüm rol oynayır. Biz türk dünyasının birləşməsi, türkdilli dövlətlər arasında əlaqələrin inkişafı üçün birgə səylər göstəririk" (Hürriyyət, 2019, s. 12).

Heydər Əliyev Türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının 1994-2001-ci illərdə keçirilmiş 6 sammitinin hamısında (18-19 oktyabr 1994-cü il – İstanbul, 28 avqust 1995-ci il – Bışkek, 21

oktyabr 1996-cı il – Daşkənd, 9-10 iyun 1998-ci il – Astana, 8 aprel 2000-ci il – Bakı, 26-27 aprel 2001-ci il – İstanbul) iştirak etmişdir və bu əməkdaşlıq formatında Azərbaycanın fəal, təşəbbüskar mövqeyi hər zaman öndə olmuşdur. Bu gün Azərbaycanın Mərkəzi Asiyadakı türk respublikaları ilə münasibətlərinə, həmin respublikaların Türkiyə ilə əməkdaşlıq mənzərəsinə, ortada olan iqtisadi layihələrə nəzər salsaq, onların hamısında Azərbaycanın təşəbbüslərini, Heydər Əliyevin müəllifliyini qeyd edə bilərik. 1998-ci ildə «Böyük İpək yolu» layihəsinə (Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizi) Bakıda, Azərbaycanın ev sahibliyi ilə start verilməsi, 1999-cu ildə Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Azərbaycan və Türkiyənin iştirakı ilə Şərqi-Qərbi enerji dəhlizi üzrə tarixi İstanbul anlaşmalarının əldə olunması məhz Heydər Əliyevin liderliyinin nəticəsi idi. Türk dövlətlərinin mədəni inteqrasiyasının mühüm təməli olan TÜRKSÖY təşkilatının formalaşması, bu formatda bir çox layihələrin reallaşması da Azərbaycanın fəal rolu sayəsində mümkün olub. «Türkdilli dövlətlər dünyanın çox mühüm coğrafi-strateji bir regionunda yerləşirlər. Onlar əlverişli mövqeyə, zəngin təbii ehtiyatlara, yüksək intellektual potensialı olan insan resurslarına malikdirlər. Əminəm ki, yeni əsr dövlətlərimiz üçün sabitlik, dinamik inkişaf, konstruktiv dialoq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və rifah əsri olacaqdır. Bütün bunlara biz əldə etdiyimiz tarixi nailiyyətlərin – milli azadlığımız, dövlət müstəqilliyimiz və müştərək iş birliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi nəticəsində nail olacağıq» – deyərək Heydər Əliyev Türkdilli Ölkələrin Dövlət Başçıları Zirvə Toplantısında bəyan etmişdi (Əliyev, 2009, s. 82).

Azərbaycan Respublikası xarici siyasətdə, diplomatiyada Türkdilli dövlətlərlə əlaqələrə önəm verdiyi kimi, həmin ölkələrdə Azərbaycan diasporunun formalaşmasına və diaspor quruculuğu işinin yüksəksəldilməsinə xüsusi diqqət yetirir.

Dünyanın müxtəlif yerlərində məskunlaşmış azərbaycanlıların mütəşəkkil diaspor kimi formalaşması, lobbi quruculuğu sahəsində Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu isə, əslində, respublikamızda aparılan dövlət siyasətində ümummilli mənafehlərin reallaşdırılması deməkdir. Azərbaycan Respublikası dünya azərbaycanlıları tərəfindən milli-tarixi təkamülün bəhrəsi, milli mənəliyin rəmzi, tarixi Vətən anlayışının inikası kimi qəbul edilmişdir (Azərbaycan Diasporu: böyük yolun başlanğıcı, 2006, s. 22).

1993-cü ildə respublikamızın müstəqilliyinin başı üzərini ağır təhlükə aldığı bir vaxtda Azərbaycanın rəhbərliyini, son dərəcə çətin bir şəraitdə belə məsuliyyətli vəzifəni öz üzərinə götürən Heydər Əliyev qısa müddət ərzində nəinki ölkəmizi bu böhrandan çıxarmağa nail oldu, həm də xaricdəki soydaşlarımızla əlaqələrin genişlənməsi, Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsində diasporun qüvvəsindən lazımı səviyyədə istifadə olunması sahəsində böyük uğurlar qazandı. Azərbaycan prezidenti diasporun formalaşmasına iki aspektdən təsir göstərir. Birinci, o, xarici ölkələrdə rəsmi səfərlərdə olduğu vaxt dövlət başçıları, rəsmi dairələr, eləcə də soydaşlarımızla görüşdüyü zaman ölkəmiz haqqında geniş məlumat verir, erməni təcavüzkarlarının əsl simasını ifşa edir, böyük siyasi uzaqgörənliklə və məqsədyönlü fəaliyyəti ilə informasiya blokadasını yarıb müstəqil respublikamızın mövcud vəziyyəti barədə dolğun və obyektiv təsəvvür yaradır. Onun bu səfərləri həmin ölkələrdə diasporun inkişafı üçün real zəmin hazırlayır, soydaşlarımıza qarşı formalaşmış mənfə münasibət alt-üst olur ki, bu da xaricdəki azərbaycanlıların geniş fəaliyyət göstərməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. İkincisi, möhtərəm prezidentimiz xaricdəki soydaşlarımız, habelə ölkəmizə gəlmiş diaspor nümayəndələri ilə görüşlərində onlar qarşısında son dərəcə vacib, elə aktual problemlər qaldırır ki, onları yerinə yetirmədən diasporun fəaliyyətini lazımı səviyyədə qurmaq olmaz (Həbibəyev, 2001, s. 10).

Azərbaycan Respublikası xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasətini həyata keçirərkən beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsiplərinə, o cümlədən insan hüquq və azadlıqlarına hörmət və digər dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq prinsiplərinə əsaslanır. Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Milli qanunvericiliyində qeyd olunduğu kimi, "Azərbaycan Respublikası onun vətəndaşı olan və onun ərazisindən kənarında müvəqqəti və ya daimi yaşayan azərbaycanlıların hüquqi müdafiəsinə təminat verir və onlara hamilik edir". Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan və onun ərazisindən kənarında müvəqqəti və ya daimi yaşayan azərbay-

canlılar Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə bərabər hüquqlara malikdir və bərabər vəzifələr daşıyırlar (Axundova, 2016, s. 15).

Dünya azərbaycanlılarının hal-hazırda 10 milyondan çoxu Azərbaycandan kənarında yaşayır. Dünyanın 70-dən çox ölkəsində, yəni 5 qitədə məskunlaşan soydaşlarımızın iqtisadi, sosial-siyasi və mədəni fəaliyyəti mühacirət etdikləri ölkələrdə mövcud olan şərait və mənəvi dəyərlər kimi müxtəlifdir.

Avrasiya türk xalqlarının öz vətənlərindən başqa, digər Asiya ölkələrində məskunlaşması, onların etno-diferensiasiyası və etno-integrasiyası da daxil olmaqla, kifayət qədər mürəkkəb proses olmuşdur. Eyni zamanda müəyyən tarixi-siyasi səbəblərlə şərtlənən bu prosesdə onların Asiyada diasporlaşması, əsasən, iki istiqamətdə baş vermişdir: 1. Avrasiyanın türk dövlətləri və imperiyaları daxilində yaşayan türk xalqları bir-birlərinin ölkələrində məskunlaşmışlar; 2. Türk xalqları Asiyanın digər (qeyri-türk) dövlətlərində məskunlaşmış, öz tarixi diaspor ərazilərini yaratmış, yaxud sonradan fərdi və kompakt halda həmin ölkələrə köç etmişlər (Feyziyev, 2017, s. 218).

1980-ci illərin sonu 1990-cı illərin əvvəllərində həmvətənlərimizin Mərkəzi Asiyaya olan miqrasiyasının əsas səbəbi işsizlik və iqtisadi problemlərlə bağlı idi. Belə ki, SSRİ-nin süqutu və yeni müstəqillik qazanmış ölkəmizin iqtisadiyyatının bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşdırılması üçün “keçid dövrü” başlamışdır. Bu zaman ölkəmizdə olan köhnə iş yerlərinin bir çoxunun bağlanması, yenilərinin isə hələ açılmaması nəticəsində ölkəmizdə işsizlik problemi kəskin səviyyəyə qalxmışdır. İş tapmaq üçün dünyanın müxtəlif yerlərinə müxtəlif sayda köç etmiş həmvətənlərimizin bir hissəsi də Mərkəzi Asiyada məskunlaşmışlar.

Beləliklə, tarixi faktlar sübut edir ki, müxtəlif dövrlərdə azərbaycanlılar dövrün ictimai-siyasi hadisələri ilə bağlı bu və ya başqa səbəblərdən vətənlərindən kənarında yaşamaq məcburiyyətində qalmışlar. Bu gün həmin həmvətənlərimiz Azərbaycan diasporunun aparıcı qüvvələrinə çevriləblər. Müasir dövrdə diaspor amilinin beynəlxalq aləmdə xalq diplomatiyasının subyekt statusu qazanmasını nəzərə alsaq bu həmvətənlərimizin xalqımız, dövlətçiliyimiz üçün nə dərəcədə qiymətli olduğu aydın olar (Cəfərova, 2019, s. 60).

2001-ci ilin noyabr ayının 9-10-da Bakı şəhərində Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi Azərbaycan diaspor tarixində ən önəmli hadisələrdən birinə çevrildi. “Bu gün keçirilən qurultay xaricdə yaşayan soydaşlarımızın daha da həmrəy olması, təşkilatlanması üçün yeni bir mərhələnin başlanğıcıdır” – deyə onun əhəmiyyətini xüsusi vurğulayan ümummillə lider Heydər Əliyev öz nitqində dünya azərbaycanlıları ilə əlaqələri təmin edən dövlət qurumunun yaradılmasına ehtiyac duyulduğunu da bildirmişdir: “Mən qurultayın sonunda belə nəticəyə gəldim ki, həqiqətən Azərbaycanda diaspor ilə iş üçün xüsusi bir dövlət orqanı yaradılmalıdır. Qurultayda Mərkəzi Asiya respublikaları da daxil olmaqla 49 xarici ölkədən 593 nümayəndə və 388 nəfər qonaq iştirak etmişdir. Bu nümayəndələr və qonaqlar yaşadıkları ölkələrin ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının müxtəlif sahələrində fəal iştirak edən, Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması işinə daim dəstək verən tanınmış alimlər və ziyalılar, iş adamları, müxtəlif ölkələrin parlament üzvləri, siyasi və ictimai xadimlər idilər (Cəfərova, 2019, s. 70).

İyun ayının 6-da Antalyada keçirilən Dünya Azərbaycanlı Ziyalıların Forumu çərçivəsində Türkiyə Azərbaycan Dərnəkləri Federasiyasının növbəti toplantısı keçirilmişdir. Toplantıda təşkilatın strukturlarının yaradılması və Azərbaycan icmalarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər müzakirə edilmişdir (Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayından keçən dövr ərzində diaspor quruculuğu sahəsində görülmüş işlərlə bağlı məlumat, 2008, s. 11).

2006-cı il sentyabr ayının 13-də Türkiyənin İstanbul şəhərində İstanbul Azərbaycanlılarının Kültür və Dayanışma Dərnəyinin II konfransı keçirilmişdir. Toplantıda qurumun ötən müddət ərzindəki fəaliyyətinə qiymət verilmiş və qarşıda duran vəzifələrlə bağlı fikir mübadiləsi aparılmışdır. 2006-cı ilin noyabr ayında Türkiyədə təsis edilmiş Türkiyə-Azərbaycan Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri «erməni soyqırım» iddiaları ilə bağlı elmi-praktik konfranslar təşkil etmək, bu iddiaların reallıqdan tamamilə uzaq olduğunu sübut edən elmi araşdırmaların nəticələri barədə dünya ictimaiyyətini məlumatlandırmaqdan ibarətdir. Mərkəzin nəzdində ayrı-ayrı sahələr üzrə fəaliyyət göstərən bölmələrin qurulması da nəzərdə tutulmuşdur. Mərkəz Azərbaycanla Türkiyə arasında münasibətlərin inkişafına da töhfə verməyə çalışacaq, iki

qardaş ölkənin dostluq və əməkdaşlıq əlaqələrinin dərinləşməsinə xidmət edən tədbirlər təşkil edəcəkdir. 2006-cı ilin dekabr ayında Türkiyənin İzmit şəhərində bu ölkənin 14 vilayətində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Evi Dərnəklərinin toplantısı keçirilmişdir. Tədbirin keçirilməsində məqsəd bu dərnəklərin Azərbaycan Evi Mədəniyyət Dərnəkləri Federasiyası (AEMDF) adı altında birləşməsinə təşkil etmək olmuşdur. Toplantı iştirakçıları bu təşəbbüsü dəstəklədiklərini yekdilliklə bildirmiş və qurumun təsis olunmasını məqsədəuyğun hesab etmişlər (Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayından keçən dövr ərzində diaspor quruculuğu sahəsində görülmüş işlərlə bağlı məlumat, 2008, s. 16).

Türk icmalarının rəhbərləri ilə görüşlər zamanı erməni diasporunun Azərbaycan və Türkiyə əleyhinə apardığı təbliğat kampaniyasının qarşısının alınması yolları da müzakirə olunmuşdur. Bildirilmişdir ki, ermənilərin sözdə soyqırım iddialarının tarixi əsaslardan mərhum olduğunu sübut etmək, habelə bu ölkənin Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasəti yürütdüyünü göstərmək üçün diasporlar arasında əlaqələrin gücləndirilməsinə ciddi ehtiyac var.

2006-cı ilin iyun ayının 7-də Türkiyə Respublikasının Antalya şəhərində Azərbaycan və türk icmalarının birgə fəaliyyət strategiyasının hazırlanmasına həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir. Konfransda dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatı rəhbərləri, Azərbaycanın aparıcı qəzet, televiziya şirkətlərinin rəhbər və nümayəndələri iştirak etmişlər. Bundan başqa, konfransa xaricdə yaşayan tanınmış azərbaycanlı ziyalılar, mədəniyyət və incəsənət xadimləri, Azərbaycan Respublikasının və Türkiyə Respublikasının dövlət və hökumət nümayəndələri, Azərbaycan və Türkiyə parlamentinin üzvləri, hər iki ölkədə fəaliyyət göstərən ictimai birliklərin, qeyri-hökumət təşkilatlarının rəhbərləri, kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri dəvət edilmişdir. Müzakirələr zamanı qeyd olunmuşdur ki, Azərbaycan və Türk xalqlarının dərin tarixi, mədəni köklərə malik qardaşlığı bütün sahələrdə yaxından əməkdaşlıq etməyə, ən çətin və mürəkkəb məqamlarda birgə fəaliyyət göstərməyə imkan verir. Dünyanın «qloballaşma» adlı mürəkkəb bir mərhələyə daxil olduğu, mədəniyyətlərarası dialoqun tarixi zərurətə çevrildiyi, beynəlxalq münasibətlər sistemində yeni nizamın yarandığı bir vaxtda Azərbaycan və Türk xalqlarının bir-birinə daha sıx yaxınlaşması mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayından keçən dövr ərzində diaspor quruculuğu sahəsində görülmüş işlərlə bağlı məlumat, 2008, s. 35).

İndiki dövrdə dövlətlərdən daha çox qeyri-hökumət təşkilatlarının apardığı təbliğatın inandırıcı olması və daha ciddi nəticələr verə bilər. Bu baxımdan Avropa, Rusiya və ABŞ-dakı Azərbaycan və Türkiyə diaspor qurumlarının fəaliyyətlərinin istiqamətləndirilməsi və koordinasiya edilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Hər iki ölkənin dünyada fəaliyyət göstərən diaspor nümayəndələrinin sayı təxminən 10 milyon nəfərdir. Bu, olduqca ciddi rəqəmdir. Onlar doğru şəkildə təşkilatlaşsa, istənilən müvəffəqiyyəti əldə etmək mümkün ola bilər. Bu diaspor qurumlarının fəaliyyəti mövsümi olmamalıdır; müntəzəm şəkildə həyata keçirilən fəaliyyətlə nəticəyə çatmaq daha asan olar. Amma bu diaspor qurumları, ümumiyyətlə, qondarma erməni soyqırımının gündəmə gəldiyi 24 aprel və Xocalı soyqırımının gündəmə gəldiyi 26 fevral tarixlərində daha gərgin fəaliyyət göstərir, sonra isə arxa planda qalırlar. Şübhəsiz, müntəzəm olmayan təbliğat işləri istənilən nəticəni verməyəcək (Mərkəzi Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri son 20 ildə: uğurlar və imkanlar, 2011, s. 143).

SSRİ-nin dağılması ərəfəsində, onun tərkibində olan respublikaların liderləri öz ölkələrini bürümüş iqtisadi və siyasi böhranı aradan qaldırmaq məqsədilə Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Nursultan Nazarbayevin dəvəti ilə 1991-ci ilin oktyabr ayında Almatı şəhərinə toplaşaraq SSRİ-nin dağılmasını gözləmədən öz gələcək inkişaflarını müzakirə etmişlər. 1991-ci il 30 sentyabr-2 oktyabr tarixlərində Azərbaycan Respublikası nümayəndə heyətinin Qazaxıstana rəsmi səfərinin yekunu olaraq oktyabr ayının 1-də “Azərbaycan SSR ilə Qazaxıstan SSR arasında dostluq, əməkdaşlıq və mehriban qonşuluq haqqında” müqavilə imzalanmışdır (Cəfərova, 2019, s. 88)

Astana şəhərində Qazaxıstan Azərbaycanlılarının Mədəni Mərkəzləri İttifaqı fəaliyyət göstərir. Bu ittifaq böyük bir qurum olmaqla yanaşı həm də Koordinasiya mərkəzidir. Burada 12 diaspor təşkilatı birləşmişdir. Qazaxıstanda Azərbaycan diasporunun nəzdində Bazar günü məktəbi fəaliyyət göstərir Məktəbdə əsasən üç fənn geniş tədris olunur: Azərbaycan dili və ədəbiyyatı, Folklor, Tarix və mədəniyyət. Məktəbdə iki sinif fəaliyyət göstərir. Ümumilikdə Astana şəhərində

ayrı-ayrı xalqlara məxsus olan 11 bazar günü məktəbi fəaliyyət göstərir. Hər il bu məktəblər arasında bilik bayramları çərçivəsində elmi yarışlar keçirilir. Bu yarışlarda çox aktiv iştirak edən Azərbaycan bazar günü məktəbi 3 dəfə qələbə əldə edərək mükafatlandırılmışlar. Qazaxıstanda Azərbaycan diasporunun nəzdində fəaliyyət göstərən Qadınlar cəmiyyəti 1996-cı ildə təsis olunmuşdur. Bu cəmiyyətin üzvü olan qadınlar ictimai tədbirlərdə yaxından iştirak etməklə yanaşı, Azərbaycan mətbəxini, milli kulinariyamızı da yeri gəldikcə yüksək səviyyədə təbliğ edirlər. Belə ki, hər il Novruz bayramı Qazaxıstanda da dövlət səviyyəsində keçirilir. Qazaxıstan Respublikasında Azərbaycan diasporu əsasən mədəni və ictimai fəaliyyətlə məşğul olur. Hüquq, iqtisadiyyat, ictimai işlər, elmi və digər sahələrdə çalışan soydaşlarımızın müəyyən hissəsi öz peşəsi üzrə təkmilləşərək, mühüm vəzifələr tutmuşlar (Cəfərova, 2019, s. 98).

1997-ci ilin iyun ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Özbəkistan Respublikasında rəsmi səfərdə olmuşdur. Bu səfər zamanı aparılan ikitərəfli danışıqlar və imzalanmış müqavilələr müstəqil suveren dövlətlərin və iki dost, qardaş xalqın əməkdaşlığına, münasibətlərinin inkişafına yeni bir mərhələ kimi daxil olmuşdur, eyni zamanda siyasi və sosial-iqtisadi, mədəni münasibətlərin qarşılıqlı etimad şəraitində möhkəmləndirilməsinə xüsusi təkan vermişdir. Özbəkistan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq oradakı həmvətənlərimiz özlərinin bir neçə ictimai, milli-mədəni təşkilatlarını yaratmışlar. Buradakı soydaşlarımızın ağsaqqallar şurası, qadınlar cəmiyyəti, gənclər təşkilatı və digər ictimai qurumları var. Özbəkistanda bir neçə Azərbaycan mədəniyyət mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Onlardan ən birincisi, 1989-cu ildə Daşkənddə fəaliyyətə başlayan “Qardaşlıq” Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi olmuşdur. Mərkəzin əsas məqsədi bir diaspor təşkilatı olaraq Özbəkistanda yaşayan soydaşlarımız arasında sıx əlaqələr yaratmaq, onları Azərbaycanda baş verən hadisələrlə yaxından tanış etmək, milli mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılmasına çalışmaq, Azərbaycan Respublikasının və Özbəkistan Respublikasının xalqları arasında dostluq əlaqələrini möhkəmləndirməkdir (Cəfərova, 2019, s. 113).

3 oktyabr 2009-cu ildə Naxçıvan şəhərində imzalanan Naxçıvan müqaviləsi ilə Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan və Qırğızıstan arasında Türk Dövlətləri Təşkilatı adlı beynəlxalq təşkilat qurulmuşdur. Bu əməkdaşlıq şurasının qurulması fikri ilk dəfə 2006-cı ildə Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayev tərəfindən təklif edilmişdir. Özbəkistan 30 aprel 2018-ci ildə qatılma niyyətinin olduğunu açıqlamış və 4 sentyabr 2019-cu ildə üzv olmuşdur.

2022-ci il martın 28-də Türkiyənin Bursa şəhərində Türk Dövlətləri Təşkilatının II Diaspor Forumunun açılış mərasimi keçirilib. TDT ilə əməkdaşlıq çərçivəsində ötən müddət ərzində diasporlar arasında konkret fəaliyyətin həyata keçirildiyi, Azərbaycanın diaspor siyasəti, Şuşa Bəyannaməsinin tələbləri, 2021-ci ilin noyabrında Nyu-York şəhərindəki “Türk Evi”ndə türk dövlətləri diasporlarının birgə fəaliyyətinin müzakirə edildiyi, Azərbaycan və türk diasporları arasındakı əlaqələrin möhkəmlənməsi, kommunikasiyaların təkmilləşdirilməsi üçün həyata keçirilən tədbirlərin öz bəhrəsini verdiyi, panel iclasının türk dövlətləri diasporlarının gələcək fəaliyyət üçün davamlı və həmrəy addımlar atmaq naminə yeni imkanlar açacağı nəzərə çatdırılıb.

Forumun akademik sessiyası “TDT-yə üzv olan ölkələrin diasporlarının tarixi prosesi”, QHT-lər sessiyası “Diasporda QHT-lərin bacarıqlarının artırılması – çağırışlar” mövzularına həsr edilib. Bu istiqamətdə aparılan panel müzakirələri türk dünyasının elm xadimləri və QHT nümayəndələrinin iştirakı ilə davam edib (Türk Dövlətləri Təşkilatının II Diaspor Forumu baş tutub, 2022).

2023-cü il 15 sentyabrda İstanbulda Dünya Türk Biznes Şurasının (DTİK) 10-cu Qurultayının açılış mərasimi çərçivəsində “Türk Dövlətləri Təşkilatı ilə 5 Dövlət 1 Diaspor” sessiyası təşkil edilib. Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv olan ölkələrin rəsmilərinin, biznes dairələri və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrinin qatıldığı tədbirdə iqtisadi əməkdaşlıq, təşkilata üzv ölkələrin diaspor təşkilatları arasında tərəfdaşlığın genişləndirilməsi, birgə investisiya imkanları barədə müzakirə aparılıb (“Türk Dövlətləri Təşkilatı ilə 5 Dövlət 1 Diaspor” sessiyası keçirilib, 2023).

Yeri gəlmişkən, bir məqamı da qeyd edək ki, son illərdə, xüsusilə Azərbaycanın Qarabağdakı zəfərindən sonra Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv ölkələr arasında əlaqələr və əməkdaşlıq daha da güclənib və bu, yüksələn xətlə inkişaf edir. Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında rəşadətli Azərbaycan Ordusunun Vətən müharibəsi zamanı qazandığı parlaq zəfər sayəsində tarixən var olan türk birliyinin etnosiyasi coğrafiyası da bərpa edildi.

Son illər Prezident İlham Əliyevin Mərkəzi Asiya ölkələrinə ardıcıl səfərləri, həmçinin bu regiondakı ölkələrin dövlət başçılarının Azərbaycana səfərləri dərinləşən əlaqələrin göstəricisidir. Bu səfərlər zamanı imzalanan sənədlər ölkələr arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün vacib rol oynayır.

Türkdilli ölkələr təkcə siyasi, iqtisadi deyil, digər sahələrdə də güclərini birləşdiriblər. İşğaldan azad olunan Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun mədəni irsinin bərpa olunması istiqamətində türkdilli ölkələr Azərbaycana dəstəklərini göstərirlər. Bu qardaşlıq dəstəyinin daha bir nümunəsi isə Şuşa şəhərinin 2023-cü il üçün türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı seçilməsidir. İşğaldan azad olunmuş Azərbaycan ərazilərində Türkiyə şirkətlərinin podratçı kimi bir çox infrastruktur layihəsində fəal iştirakı, Füzuli rayonunda Özbəkistan tərəfindən məktəbin, həmçinin Qazaxıstan tərəfindən yaradıcılıq mərkəzinin inşa olunması da türkdilli xalqların arasında olan qardaşlığın göstəricisidir (Türk dünyası birliyinə Azərbaycanın töhfəsi).

Nəticə

Azərbaycan həmişə türk dünyasının sıx birləşməsinə öz töhfəsini verib və bundan sonra da türk dünyasının birliyi amallarına sadıq qalacaq. Ölkəmizin türk dövlətlərinin birgəliyində, əməkdaşlığında özünəməxsus və aparıcı rolu var. Prezident İlham Əliyevin şəxsi söyləri nəticəsində bu gün türk birliyi ən yüksək əməkdaşlıq zirvəsinə qalxıb, türk dövlətləri dünyada baş verən bütün global siyasi proseslərə, eləcə də təbii böhranlara qarşı birgə mübarizə aparırlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Diasporla İş Üzrə Dövlət Komitəsi. (2008). *“Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayından keçən dövr ərzində diaspor quruculuğu sahəsində görülmüş işlərlə bağlı məlumat”*.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. (2011). *Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələri Son 20 ildə: Uğurlar və imkanlar (Məqalələr toplusu)*.
3. Axundova, J. (2016). *Müxtəlif ölkələrdə diaspor və ictimai-mədəni diplomatiya*. Elm və təhsil.
4. Cavanşir, Ə. F. (2017). *Türk Dünyası: 5 kitabda. İkinci kitab: Türk xalqları*. Mütərcim.
5. Cəfərova, R. (2019). *Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan diasporunun təşəkkülü və fəaliyyəti tarixi*. “Turxan” NPB.
6. *Ekspress*. (2018, 1 avqust). № 137, 10.
7. Əliyev, Z. (2009). *Türkdilli xalqların diasporları*. Adiloğlu.
8. Həbibəoğlu, V. (2001). *Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporu*. Qartal.
9. *Hürriyyət*. (2019, 13-14 iyun). № 104, 12.
10. Xarici ölkələrdə yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi. (2006). *Azərbaycan Diasporu: böyük yolun başlanğıcı*. Çəşioğlu.
11. Xarici ölkələrdə yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi. (2007). *Azərbaycan-Türkiyə: bir millət, iki dövlət vahid diaspor*. Çəşioğlu.
12. *Türk dünyası birliyinə Azərbaycanın töhfəsi*.
<https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/turk-dunyasi-birliyinə-azerbaycanin-tohfesi-1679004579>
13. *“Türk Dövlətləri Təşkilatı ilə 5 Dövlət 1 Diaspor” sessiyası keçirilib*. (2023, 15 sentyabr).
<https://apa.az/maliyye/turk-dovletleri-teskilati-ile-5-dovlet-1-diaspor-sessiyasi-kecirilib-foto-785905>
14. *Türk Dövlətləri Təşkilatının II Diaspor Forumu baş tutub*. (2022).
<https://diaspor.gov.az/xeberler2020/x4091.php>

Daxil oldu: 09.09.2024

Baxışa göndərildi: 25.09.2024

Təsdiq edildi: 18.10.2024

Çap olundu: 30.11.2024